

אביא שבגיטין מה ע"ב נאמר בדפוס וילנא שמין הוא האדוק בעבודת כוכבים כגון כומר, ואלו בדפוס חורב ובשאר דפוסים — יהודי שאינו מאמין לדברי רז"ל.
להלן מובאים שאר שנויים של הצנזורה:
סוטה מט: והמלכות השולטת על רוב העולם תהא למינות. נמשכים אחר טעות שלו ותלמידיו נקראו מינים. כל זה יש בפירש"י רק בדפוס"י, ובחדשים הושמט.
בגיטין מז פירוש סיקריקון — נכרי רוצח (ברש"י שבע"י), כותי רוצח (דפוס חורב), עובד כוכבים רוצח (דפוס וילנא). והרבה כיוצא בזה.
יש שהדבר מגיע עד כדי פאראדוקס: במקום לדאוג יותר משאר אומות (סוכה כט.) נאמר ברש"י שבע"י: משאר עכומ"ז, ויוצא שכולו גם ישראל עכומ"ז הם...

פירש"י והתוספות

נוסחאות ראשונות של פירש"י נשתמרו במקומות רבים בתוספות, המביאים את פירש"י והוא שונה מזה שבנוסחותיו. כבר עמדו על זה ראשוני המפרשים, וכן אומר חיד"א בערך רש"י: תוספות מקשים על דברי רש"י במקומות רבים שהם מהדורא קמא וכיוצא. הרשב"א הלוי בספר שרש ישי פ' הלא בעז מודעתנו. וכן ראיתי להרב ארח מישור נזיר כב ע"ב מהספר דכמה פעמים כתבו התוספות בשם רש"י מה שלא נמצא בפירש"י שבידינו. ושם מגמגם דפירש"י דנזיר אינו מרש"י...

להלן מובאות כמה דוגמאות (נוסחה שניה — של רש"י לפי התוספות).

ברכות ב: שיאור השמש ביום השמיני — עד שיוצא אורו של יום השמיני.
ברכות ג: אין הבור מתמלא מחוליתו, העוקר חוליא מבור כרוי וחוזר ומשליכו לתוכו אינו מתמלא בכך — אם יחפור ויחזיר בו עפרו לא יהא מלא (גם בסנהדרין טז מביאים התוספות את פירש"י למאמר זה, ושם אין הבדל).
ברכות ח: עטרות ודיבון שאין בו תרגום — ...תרגום, שצריך לקרותו ג"פ בעברי.
מו"ק ט: פוקסת, מחלקת שעה לכאן ולכאן — מתקנת שעה שלא יתפזר.
קדושין כב: צרור המרגליות וצרור הבשם תלוי בצואר לתכשיט — צרור מרגליות או בשמים שתלוי בצואר נשים לתכשיט.

כל אלה אינם אלא שנויי לשון קלים, או הוספות של באור, ויתכן שהתוספות שנו מדעתם, או לא הקפידו כ"כ לצטט מלה במלה.

לעומת זאת מרובים המקומות שיש בהם גם הבדלי תוכן בין שתי הגירסאות, כשם שיש חבדל לפעמים גם בין גירסת הגמרא לפי התוספות ובין הגירסה שלפנינו. כאן אין ספק שקונטרס רש"י שהיה בידי התוספות היה שונה בכמה פרטים מהפירוש שלפנינו:
שנויי ת כן. — מו"ק י: לכסוס, גיהוץ שקורין קובילו"ר — פירש בקונטרס אנפשי"ר בלעז.

מו"ק יג: כרוב וכרשינין — כרוב וכרשין (וכן צ"ל לפי הרש"ש).
שבת פא: בד"ה והניחו מובא בתוספות פירוש שאינו כלל ברש"י שלפנינו.
שבת קטז: שטרי הדיוטות כגון של חשבונות או אגרות השלוחות למצא חפץ — פירש בקונטרס אגרות.
פסחים קטו. בד"ה אלא אמר רב אשי חולקים התוספות על פירש"י, ואינו כלל בפירוש שלפנינו. משמע שפירש"י לערבי פסחים היה בידי התוספות בצורה שלמה יותר.
בר"ה ב ובעירובין סה ע"ב מעיר הבי"ח שמדברי התוספות משמע שלא היה לפנינו לשון זה בפירש"י.

בנזיר כד מביאים התוספות הכי גרים רש"י, ובספרינו הגירסה אחרת.
גיטין נט: בד"ה נתפרדה חבילה מובא בתוספות פירוש בשם ר' יצחק ברבי יהודה, ולפי רש"י דעת ר' יצחק הלוי היא. (כנראה נפלה כאן טעות סופרים, וכבר עמד על זה המהרש"א).

יש שהתוספות מקשים על פירש"י ומתקנים בדבריו, ולפנינו הנוסחה מתוקנת: יבמות לו: בעלי התוספות מעירים שצ"ל בתוך שלשים ולא כרש"י דגרים בשבת קלו ע"א בסוף שלשים. בפירש"י שלפנינו בשבת נאמר בתוך שלשים, ועיין בהערת הגר"ם. סוטה לט. בתוספות ד"ה כל כהן שלא נטל ידיו — פירש"י אמר לו רבי אם נטל ידיו שחרית ונטהר כהן אינו צריך ליטול ידיו כשעולה לדוכן, וכמדומה שהועתק מהגהת תלמיד, שהרי אין לשונו ממש כך דפירש שלא נטל ידיו לפני עלותו לדוכן [וכן בפירוש שלפנינו] משמע ממש סמוך... עבודה זרה סד ע"ב ד"ה אין מפקדין פירש"י לפי שאין מקפיד... והקשה ר"ת... לכן נראה לר"ח כמו שפירש רש"י והגיה בפירושים שלו ומחק הטעם לפי שאינו מקפיד... (לפנינו הנוסחה המתוקנת).

ת ק נ י ר ש"י. — בכמה מקומות יש בתוספות הערות מפורשות על תקוני רש"י: עירובין ג. הגיה רש"י בפירוש כתב ידו.

כיוצא בזה יומא כ: שבועות ח: וכן: ביצה כו. (העיר ע"ז המהרש"א), ע"ז מה. גיטין ה הכי — ומתחילה כתב רש"י בפירוש כתב ידו... ושוב מחקו רש"י (לפנינו הנוסחה המתוקנת).

גיטין ט ע"ב ד"ה לא יתנו — פירש בקונטרס... ודבר תימה פירשו... ורש"י בעצמו חזר בו... בתוספות שבת קטז: ד"ה וכל שכן — וכן פירש רש"י... וכן הגיה בפירוש כתב ידו; עירובין כד ד"ה אבל — ורש"י חזר בו והגיה; עירובין ג ד"ה עשירי — הגיה רש"י בפירוש כתב ידו; כתובות עז ד"ה איבעיא להו — בפירוש רש"י מכתובת ידו כתב שני לשונות. בלשון אחד פירש... ובלשון אחר פירש... ולפי זה בחנם מחקו רש"י (לפנינו — נוסחה שניה). בע"ז סא ד"ה המטהר מביאים התוספות את פירוש רש"י מהדורה בתרא, ובפירוש שלפנינו לא נאמר כן.

דברים בעלי ערך אישי בענין קביעת הגירסה או מוצאים גם בכמה מקומות בפירש"י לש"ס. הללו יבואו באחד הכרכים הבאים של „היכל רש"י". כאן אביא קטע אחד מתוך תשובות רש"י בקבץ חפש מטמונים, י"א:

וגירסא באיזה מקומן שכתב בשאלתו שכת' בספרים (זבחים נ:): גזירה שאינה למידה בהקיש מדרי' יוחנן מלמדת בקל וחומר מן דבתר איכא, ויש שכת' בו איכא. בספרי מצאתי כת' מלמד בקל וחומר וכל הדבר כולו מוגה. ואמרתי שמא מלבי כתבתי ובדקתי בדף אחד שהעתיקתי בו הגהות המסכתא מספר רבינו יצחק ברי' יהודה זצ"ל וממנו הגהתי בספרי וראיתי אותו המקום חלק, ואיני יודע אם חלק מצאתי שם או מתוך שלא הבנתי מה הם הנחתו בו חלק. עתה יבדוק בו חביבי ויודיעני. לפי שבוס הספרים באומד הדעת מלמדת בקל וחומר מן דבתרביצא, ותרביצא לשון בית המדרש הוא וכו'.

לפנינו בזבחים הגירסה כבתשובת רש"י, ואין לא דבתר איכא ולא דבתרביצא (טעות אופינית היא של המעתיק, המחבר שתי מלים לאחת או מפריד אחת לשתיים וטועה גם בקריאה), אך בעל „אור זרוע" מביא שיש גורסים כן והפירוש שם מלה במלה כבתשובת רש"י. במנחות פב ע"ב יש ובתרביצא אמור, והתוספות מעירים שהוא „לשון שהוסיפו בו רבנן בש"ס".

על „המהדורות"

„רש"י עשה שלש מהדורות בתלמוד ומהדורה שלישית היא זו שבידנו, כן כותב חיד"א ב„שם הגדולים". קצת חוקרים חדשים מבארים את שיטת המהדורות כלהלן:

עוד כשישב רש"י בבורמיזא ולמד תורה מפי מורו הזקן ר' יעקב בר יקר התחיל לערוך לו קונטרס, שפירושו היה לפי קונטרס מגנצא מיסודו של רגמ"ה, ועליו הוסיף תקונים מעטים של רבו הוקן ושל שאר רבותיו, ולפעמים גם העתיק מקונטרסי תלמידים אחרים. זו היא מהדורא א, „ומובן מאליו שבמהדורה זו היו דברים שבאו באריכות ודברים שבאו בקצור נמרץ, היו דברים כתובים בסגנונו של רש"י והיו כאלה שהיו כתובים בלשון רבותיו וחביריו. יש גם סתירות בקונטרס, כי נבעו ממקורות שונים... או נגש רש"י להכין את המהדורה השניה. כששמע גירסה חדשה ונכונה היה צריך להכניסה לקונטרסו. המהדורה הזאת עולה לאין ערוך על הראשונה וגושאת כבר את חותמו של המחבר. את המהדורה הזאת התחיל כבר במגנצא ואולי לא סיימה אלא בשובו לסרוייש. אולם את המהדורה השלישית והאחרונה הכין בלמדו את תלמידיו, כי אז נזכח מה שחסר עוד לקונטרסו. לא